

Wstęp

Wszyscy się ze sobą komunikujemy. Na różnych płaszczyznach, w różnych miejscach i sytuacjach. Biorąc pod uwagę to z kim, gdzie i w jakiej sytuacji się znajdujemy, nasze komunikaty różnią się między sobą. Komunikat na płaszczyźnie dziecko-dorosły (nauczyciel) też posiada swoją specyfikę. Warto poznać ją, aby porozumiewanie się z dziećmi było skuteczne i satysfakcjonujące dla obu stron.

Specyfika komunikowania się z dziećmi

Oko potrafi grozić jak nabita i wycelowana strzelba, potrafi znieważać jak gwizdy lub kopnięcie; lub też, w odmiennym nastroju, promieniając życzliwością potrafi sprawić, iż serce tańczy z radości.

Ralph Waldo Emerson

Komunikowanie się ludzi jest procesem służącym przekazywaniu informacji i polega na wymianie werbalnych i niewerbalnych komunikatów służących wymianie myśli, poglądów, zaspokojenia własnych potrzeb i oczekiwań innych osób. Dzięki komunikacji możemy inicjować aktywność innych, wpływać na podejmowanie określonych działań i sposób ich realizacji, w konsekwencji mieć wpływ na efekty tych działań i osiągnięcie zakładanych celów. Komunikowanie się sprzyja współpracy i budowaniu ważnych kompetencji społecznych, nawiązywaniu relacji, motywowaniu do działania, wpływaniu na innych. Z tego punktu widzenia komunikacja z dziećmi ma szczególne znaczenie i jest podstawą skuteczności podejmowanych działań dydaktycznych i wychowawczych.

Specyfika rozwoju dziecka w wieku przedszkolnym i wczesnoszkolnym, stopniowe dojrzewanie układu nerwowego, wielość doświadczeń, sprawiają, że o ile w wieku przedszkolnym aktywność dziecka wymaga jeszcze znacznej ingerencji dorosłych, o tyle w wieku wczesnoszkolnym dziecko jest bardziej skłonne dostosowywać się do oczekiwań społecznych z pominięciem bezpośredniej kontroli dorosłych. Rozwój procesów samokontroli i samoregulacji, wzrost refleksyjności i kontroli emocji pozwala dzieciom identyfikować to, co czują i opowiadać o swoich przeżyciach. Wzrasta poziom kompetencji językowej, zasób słownictwa, a tym samym sprawność komunikacyjna. Nabywanie umiejętności postrzegania rzeczywistości w sposób obiektywny i uwzględniający perspektywy różnych osób, pozwala dzieciom rozumieć stany umysłowe i emocjonalne innych ludzi oraz analizować własny sposób używania języka. Dzieci nabywają gotowość do świadomego porozumiewania się, czyli do przyswajania i wykorzystywania doświadczeń innych ludzi oraz do doskonalenia języka jako uniwersalnego środka komunikacji (S. Jabłoński, A. Ratajczyk). Zakres ich kompetencji wzrasta również w zakresie stopniowego opanowywania umiejętności czytania i pisania oraz gotowości komunikowania się tym sposobem. W procesie rozwijania tych kompetencji zwraca się uwagę na sprawność werbalną i pozawerbalną, pozwalającą na akceptację innych ludzi i siebie w relacjach z innymi (M. Deptuła, A. Misiuk).

Zdolność do sprawnego komunikowania się stanowi w tym okresie jedną z podstawowych umiejętności pozwalających dziecku na celowe działanie we współpracy - tak z dorosłym, jak i z rówieśnikami.

Dorośli mają do odegrania podwójną rolę w procesie kształtowania umiejętności świadomego porozumiewania się. Dziecko bowiem obserwuje cechy wypowiedzi językowych dorosłych i próbuje je naśladować. Dzięki modelowaniu i instruowaniu przez dorosłych dzieci uczą się prawidłowego komunikowania się. Głównymi narzędziami wychowania w zakresie świadomego porozumiewania się jest między innymi (S. Jabłoński, A. Ratajczyk):

- używany przez dorosłych kod językowy (użycie języka jako narzędzia przekazu; ogólne cechy wypowiedzi oraz zakres opisywanych i nazywanych zjawisk; sposób użycia języka - opisowy albo skrótowy styl mówienia o zdarzeniach; używanie ograniczonego albo rozwiniętego kodu językowego)
- sposób i zakres nazywania własnych stanów umysłowych i emocjonalnych (treść i charakter wypowiedzi kierowanych do dziecka),
- doświadczenia dziecka w zakresie współlniania znaczeń (podsuvanie określonych wyrażen językowych, uzyskiwanie wspólnego z dzieckiem sposobu rozumienia jakiegoś zjawiska lub problemu). Proces współlniania znaczeń wymaga najpierw dokonania interpretacji z punktu widzenia drugiej osoby, a następnie sprawdzenia, czy ta interpretacja jest zgodna z jej intencją np. *Uważasz, że w sytuacji zagrożenia Janek zachował się właściwie? Rozumiem, że chodzi ci o....*

W teorii B. Bernsteina zakłada się, że zwyczaje językowe środowiska wychowawczego dziecka mają związek z postrzeganiem i interpretacją rzeczywistości, w tym również poprzez zakres treści i wartości przekazywanych dzieciom, które oprócz walorów informacyjnych tworzą także tożsamość indywidualną i społeczną dziecka, odzwierciedlając wzory postaw i zachowań przekazywanych przez dorosłych. Kod językowy przyswojony przez dziecko może więc stanowić szansę lub być ograniczeniem dla jego funkcjonowania w rzeczywistości (Jabłoński S., Ratajczyk A.). Według tej koncepcji istnieją 2 zasadnicze style komunikacji z dziećmi :

- **Kod ograniczony** to najprostsza forma komunikacji. Znaczna część intencji dorosłych jest przekazywana dziecku pozawerbalnie.

Dorośli spodziewają się, że dziecko domyśli się samo, jakie sposoby zachowania są odpowiednie i nie uzgadniają z nim ani nie uzasadniają mu swoich wymagań.

Na poziomie językowym w kodzie ograniczonym używa się głównie równoważników zdań, zdań krótkich, często formułowanych w trybie rozkazującym. Wypowiedzi w kodzie ograniczonym to np.: „zachowuj się, wiesz, co masz robić”, „podaj mi to”, „jak tam w szkole?”, „spotkamy się jak zwykle”. Ze względu na to, że kod ograniczony jest nośnikiem reguł, zasad, norm społecznych oraz tradycji, stanowi narzędzie budowania tożsamości grupowej, integracji grupowej i poczucia jedności z innymi ludźmi. Jest także niezbędny w sytuacjach prostych, rutynowych działań, w których wnikliwość wynikająca z kodu rozwiniętego nie zapewnia dostatecznego tempa i efektywności działania. Zaletą tego kodu jest to, że język jest jasny i zrozumiały w środowisku rozmówców. Wypowiedzi w kodzie ograniczonym pozwalają także tworzyć pewien niepowtarzalny klimat między osobami, w sytuacjach gdy jeden gest, spojrzenie lub słowo stanowią swego rodzaju szyfr i pozwalają na efektywną wymianę znaczeń, postaw i emocji.

- **Kod rozwinięty** używa bardziej rozbudowanych i urozmaiconych komunikatach werbalnych, znaczna część oczekiwań dorosłych jest przekazywana dziecku bezpośrednio. Dorośli informują dziecko wprost, jakie sposoby zachowania uznają za odpowiednie, a swoje wymagania starają się uzasadnić. Przykładem są wypowiedzi typu: „zachowuj się ciszej, bo możesz przeszkadzać sąsiadom”, „powinieneś przeprosić kolegę za swoje zachowanie”, „co ciekawego wydarzyło się dzisiaj w szkole?”, „spotkamy się o godzinie czwartej, przed wejściem do szkoły”.

Wypowiedzi kierowane do dziecka są rozbudowane, z użyciem zdań złożonych, słownictwo jest bogate i urozmaicone. W kodzie rozwiniętym stosuje się logiczną argumentację.

Sprzyjającymi okolicznościami do powstania kodu rozwiniętego są sytuacje wieloznaczne, w których możliwa jest różna interpretacja zjawisk i konieczne staje się precyzyjne określenie właściwego jej znaczenia (np. wyjaśnienie, jak należy zachować się w sytuacji zagrożenia pożarowego).

W komunikacji z dziećmi ważne jest posługiwanie się zróżnicowanym kodem. Kontakty z osobami posługującymi się różnymi kodami językowymi wymagają od dziecka zadawania pytań wyjaśniających, wyrażania uzyskanych odpowiedzi własnymi słowami i sprawdzania, czy o to chodziło rozmówcy.

Świadome porozumiewanie się z dziećmi to także rozwijanie umiejętności nazywania zarówno własnych, jak i cudzych przeżyć i emocji. Bogate i adekwatne nazewnictwo np. emocji, uwrażliwi dziecko na przeżycia emocjonalne własne, a także innych ludzi, umożliwiając ich trafne rozpoznawanie, nazywanie i okazywanie. Jeśli otoczenie nie nazywa przeżywanych emocji, również dziecko nie będzie potrafiło określić tego, co odczuwa i co się z nim dzieje. Może to doprowadzić do słabej orientacji w świecie przeżyć i do problemów z okazywaniem własnych emocji. Ma to szczególne znaczenie w trudnych dla dziecka sytuacjach, zagrażających jego bezpieczeństwu lub po przeżyciu traumatycznego zdarzenia np. pożar. Bardzo trudno jest udzielić pomocy i emocjonalnego wsparcia osobie, która nie rozumie samej siebie i nie potrafi opowiedzieć o swoich przeżyciach. Dlatego tak ważne jest rozmawianie z dzieckiem o tym, co przeżywa, wspieranie go w interpretowaniu tego, czego doświadcza i ustalanie, czy pasuje to do jego sytuacji. (Jabłoński S., Ratajczyk A.)

W komunikacji interpersonalnej konieczne jest nieustanne dostosowywanie formy komunikatów do odbiorcy. W procesie porozumiewania się z dziećmi takie działanie ma szczególne znaczenie. Dlatego istotną rolę w tym względzie pełnią umiejętności osoby dorosłej w zakresie komunikacji interpersonalnej – zarówno werbalnej, jak i niewerbalnej. Warto pamiętać, że przekaz niewerbalny może zastępować lub wzmacniać komunikaty werbalne i w ten sposób wpływać na jakość porozumiewania się. W porozumiewaniu się z dziećmi warto pamiętać o unikaniu barier komunikacyjnych i podstawowych zasadach sprzyjających skutecznemu porozumiewaniu się (takich jak aktywne słuchanie, adekwatne reagowanie na komunikaty kierowane przez dziecko i przekazywanie mu informacji zwrotnej w reakcji na jego aktywność, stosowanie komunikatów JA).

Podstawowe czynniki sprzyjające dobrej komunikacji z dziećmi obejmują:

- zapewnienie przestrzeni edukacyjnej pozwalającej na nawiązanie kontaktu i sprawne komunikowanie się,
- uwzględnienie w kontakcie specyfiki rozwoju dzieci – możliwości skupienia uwagi, potrzeby aktywności, nawiązywanie do sfery doświadczeń dostępnych dla dziecka i jego zainteresowań (strefa najbliższego rozwoju),
- pozytywne nastawienie do dzieci, chęć nawiązywania z nimi bliskiego kontaktu, traktowanie dziecka jak równoprawnego partnera w rozmowie, okazywanie mu szacunku i zrozumienia,
- posługiwanie się kodem zrozumiałym dla dziecka – dla dzieci w wieku przedszkolnym środkiem przekazu będzie głównie język, ilustracja, pokaz, w porozumiewaniu się ze starszymi dziećmi środkiem przekazu może być również pismo,
- dostosowanie języka przekazu do możliwości dzieci, odpowiedni dobór słownictwa (np. niestosowanie słów niezrozumiałych dla dziecka, żargonu, języka specjalistycznego) – język powinien być zrozumiały dla dzieci,
- poprawność językowa, sposób mówienia (wszelkie błędy i zniekształcenia zwracają uwagę dziecka i są łatwo przyswajane), dostosowanie tempa, głośności mówienia,
- dbałość o spójność przekazu językowego z komunikatami niewerbalnymi – dostosowanie postawy ciała, gestykulacji, mimiki, wykorzystanie odpowiedniej modulacji głosu, barwy i tempa dla podkreślenia istotnych treści,
- aranżowanie sytuacji edukacyjnych sprzyjających komunikowaniu się, wypowiedaniu,
- uważność na to, co mówi dziecko i zachęcanie go do kontynuowania wypowiedzi poprzez pytania problemowe, otwarte, pozwalające rozwinąć odpowiedź i podtrzymujące rozmowę,
- pozwalanie na zadawanie pytań i dawanie dzieciom wystarczająco dużo czasu na odpowiedź, co pozwoli na zastanowienie się i pokonanie ewentualnej nieśmiałości, przypomnienie sobie wiedzy,
- w czasie emocjonalnych wypowiedzi dziecka – nieprzerywanie, inaczej może się zniechęcić i wycofać z sytuacji,
- postawa dorosłego, dbałość o relacje i umiejętność kierowania zespołem dzieci.

W kontaktach z dziećmi i kierowaniu grupą ważną rolę pełnią stosowane przez dorosłych kary i nagrody. Nagradzanie ma służyć zmotywowaniu dziecka do powtórzenia zachowania, wykonania danej czynności w przyszłości. Natomiast celem kary jest wyeliminowanie lub zmniejszenie w przyszłości wystąpienia niepożądanego zachowania dziecka.

Istnieją trzy sposoby wpływania na niepożądane zachowania uczniów (łamające normy) poprzez nagrody i kary (Lubawska A.):

- dostrzeganie zachowań pożądanых i wzmacnianie ich (nagradzanie), daje wzrost liczby takich zachowań,
- wskazywanie, nazywanie i karanie zachowań niepożądanych, daje spadek ich liczby,
- niezauważanie zachowań negatywnych (czyli niewzmacnianie ich), może prowadzić do utrzymywania się ich na tym samym poziomie.

Funkcje nagród:

- wzmacnianie w dziecku wiary we własne siły i możliwości
- zaspokojenie potrzeby uznania i sukcesu
- motywowanie do podejmowania coraz trudniejszych zadań
- dostarczanie pozytywnych emocji, radości, satysfakcji
- wzmocnienie relacji z osobami nagradzającymi
- pośrednie motywowanie świadków nagradzania

Warto pamiętać, że nagroda nie musi mieć wymiaru materialnego.

Z perspektywy komunikacji z dziećmi może to być pochwała słowna lub pisemna, wyrażenie uznania, danie dziecku uwagi. Również różnorodne komunikaty niewerbalne mogą pełnić funkcję nagrody lub kary. Uśmiech, skinienie głową, dotyk np. pogłaskanie po głowie, uścisk dłoni, mogą działać jako bodźce pozytywne, wzmacniające. Jako kary odbierane mogą być: pomijanie wzrokiem, milczenie, przerywanie uczniowi, niedopuszczanie do głosu, komentowanie wypowiedzi, zwiększanie dystansu, aż do odejścia i przerwania kontaktu (J. Bobryk).

W odniesieniu do stosowania kar we współczesnym podejściu do wychowania kładzie się akcent na ponoszenie przez dziecko naturalnych konsekwencji własnych działań (J. Sakowska, M. Talar, M. Witkowska).

Zamiast kar warto:

- wyrażać swoje uczucia, nie atakując charakteru dziecka – *„Jestem wściekła, gdy rano nie mogę znaleźć swojej srebrnej biżuterii!”*
- określić swoje oczekiwania – *„Oczekuję, że będziesz mnie uprzedzała o pożyczeniu mojej biżuterii.”*
- wskazać dziecku, jak może naprawić swój błąd – *„Miejsce biżuterii jest w szkatułce.”*
- dać dziecku wybór (informując je o konsekwencjach) – *„Możesz zakładać swoją biżuterię albo pożyczać moją i odkładać ją na miejsce. Sama decyduj.”*
- podejmować działanie – Dziecko: *„Dlaczego nie mogę znaleźć twojej biżuterii?”*, Rodzic: *„Ty mi powiedz, dlaczego.”*
- rozwiązywać problemy

6 kroków rozwiązywania problemów i konfliktów:

1. rozpoznać konflikt i nazwać go,
2. zrozumieć dziecko, jego uczucia i potrzeby,
3. wspólnie poszukać możliwych rozwiązań,
4. krytycznie ocenić propozycje rozwiązań,
5. zdecydować się na najlepsze rozwiązanie,
6. wcielić w życie powziętą decyzję.

We współczesnym podejściu w psychologii, zamiast pojęcia nagrody często stosowane jest pojęcie **pozytywnego wzmocnienia**, a zamiast kary – **konsekwencje**.

Rozważaniom poddawana jest skuteczność systemu kar i nagród, a w zamian ustalanie z dziećmi zasad i norm współżycia, które w procesie wychowania są korzystne i satysfakcjonujące zarówno dla dziecka, jak i dorosłych. Takie ustalenia poparte odpowiednią informacją zwrotną mogą wzmocnić pozytywne lub korygować negatywne zachowania i skutecznie wpływać na postępowanie dziecka. (Mitschke K.)

Wychowanie z użyciem kar i nagród	Wychowanie bez kar i nagród
<ol style="list-style-type: none"> 1. Daje stosunkowo szybkie efekty, bo kary i nagrody są silnym motywatorem: odwołują się do emocji dziecka i jego potrzeby akceptacji, nie są odroczone daleko w przyszłość, są atrakcyjne (nagrody) lub dotkliwe (kary). 2. Efekty są ściśle związane z obecnością motywatora, czyli kary lub nagrody. Wraz z ich usunięciem motywacja do określonego, oczekiwanego przez dorosłych zachowania, znika – bo nie została zinternalizowana, czyli uwewnętrzniona, przez dziecko. 3. Kary i nagrody to komunikat dla dziecka, że warto robić to, czego oczekują od nas inni, że postępowanie tak, jak ktoś tego od nas oczekuje, jest lukratywne. 4. Kary i nagrody przenoszą punkt ciężkości z motywacji wewnętrznej (robię coś, bo to lubię lub chcę tego) na zewnętrzną (robię coś, bo coś z tego będę mieć: pochwałę, nagrodę, aprobatę znaczącej dla mnie osoby, czyli rodzica lub nauczyciela). Często zabiera to też przyjemność z samego działania. 5. Kary i nagrody wiążą się z wychowaniem warunkowym: jeśli zrobisz to, czego od ciebie oczekuję, będę z ciebie zadowolony, a jeśli nie, będę musiał cię ukarać. Dla dziecka to jest przekaz, że ocena, jaką „wystawia” mu dorosły, zależy od zachowania dziecka. 6. Silne emocje związane z karą lub nagrodą usuwają na drugi plan refleksję nad postępowaniem, które podlega karze lub nagrodzie. Zmniejszają też znaczenie naturalnych konsekwencji, które tak naprawdę decydują o tym, co jest dobre, a 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Działa wolniej – bo dziecko nie dostaje natychmiastowej gratyfikacji, a jeśli nawet, to nie jest ona dla niego tak mocno odczuwalna, jak w przypadku nagrody. 2. Buduje silną relację między dzieckiem a rodzicem, uczniem a nauczycielem – bo trudne sytuacje rozwiązywane są empatycznie, przez rozmowę, w odwołaniu do potrzeb dziecka. 3. Pomaga dziecku budować bezwarunkowe poczucie własnej wartości: jeżeli coś „przeskrobie”, to dorosły pomoże mi zrozumieć, co poszło nie tak, ale to nie znaczy, że jestem zły lub że dorosły jest mną rozczarowany. 4. Daje dziecku przekaz, że dorosły zawsze jest po jego stronie, stara się je zrozumieć. 5. Pomaga wyeliminować z grupy przemoc i ograniczyć konflikty (lub sprawić, że są one konstruktywne) – bo dzieci uczą się rozpoznawać, nazywać i wyrażać swoje emocje w sposób akceptowany społecznie. 6. Efekty uzyskane w wyniku rozmowy, modelowania przykładem i uczenia alternatywnych strategii są trwałe, bo są efektem zrozumienia przez dziecko, dlaczego oczekujemy od niego takiego, a nie innego zachowania. Motywacja wewnętrzna idzie z dzieckiem wszędzie tam, gdzie ono – nawet tam, gdzie nikt go nie widzi... :)

co złe.	
---------	--

O tym, jaka strategia wychowawcza jest uznawana za skuteczną zdecyduje podejście nauczyciela, wychowawcy, rodzica, jego doświadczenia, repertuar środków wychowawczych, jaki ma do dyspozycji, skuteczność dotychczasowych działań, czas oddziaływania wychowawczego, a przede wszystkim cele, jakie zakłada się w pracy z dziećmi. Warto więc korzystać z różnorodnych sposobów oddziaływania na dziecko, z przestrzeganiem zasady, że służy to rozwojowi dziecka, z poszanowaniem jego praw i godności. Warto też wziąć pod uwagę, że wprowadzenie zasad, które dzieci znają i rozumieją oraz konsekwentne ich przestrzeganie, w naturalny sposób „porządkuje” ich zachowania i wyznacza granice. Należy też pamiętać, że gdy dorosły jest dla dziecka autorytetem, to po prostu chce ono się z nim identyfikować.